

Мельничук О.А. Соціальне страхування сільських робочих в Україні в 1920 - 30-х гг.

В статті, на основі аналізу джерел і літератури освітаються організаційно-правові принципи і практика соціального страхування сільських робочих в Україні в 20 - 30-е гг. ХХ ст. В частині, автором розкриваються умови забезпечення застрахованих допомогою і пенсіями, визначаються їх розміри і порядок надання. Аналізуючи практику діяльності страхових органів, автор стверджує, що основним завданням, яке ставило перед собою радянська влада при розповсюдженні соціального страхування на сільських робочих в Україні, було прагнення розділити село за майновим ознакою з метою формування соціальної опори в боротьбі з селянами-власниками.

Ключові слова: сільські робочі, соціальне страхування, соціальна захист, страхові внески, страхові органи, загальна колективізація.

Melnychuk O.A. Social security of rural workers in Ukraine in 1920 – 30 th

In the article, on the basis of analysis of sources and literature light organizational and legal principles and practical worker of social security of rural workers in Ukraine in 20 - 30th XX item. In particular, the terms of providing open up an author insured a help and pensions, their sizes and order of grant are determined. Analyzing practice of activity of insurance organs, an author asserts that by a basic task which was put before itself by soviet power at distribution of social security on rural workers in Ukraine there was aspiration rassloit' sat down on a property sign with the purpose of forming of social support in a fight against peasants-proprietors.

Keywords: rural workers, social security, social defense, insurance payments, insurance organs, continuous collectivization, social security, social defense, insurance payments, insuranc.

УДК

О.В. Потільчак

«ЧИННИК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ» У МІЖЕТНІЧНИХ СТОСУНКАХ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ПУБЛІЧНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ 1946 р.

У статті аналізуються суперечливі тенденції міжнетнічної напруженості, що проявилися у соціальному кліматі повоєнної України під впливом проведених у 1946 р. відкритих судових процесів у справах військових злочинів, скоєних іноземними військовополоненими. Обстоюється думка, що публічні суди над військовими злочинцями були використані сталінським режимом для зміцнення свого ідеологічного впливу на українське суспільство та, фактично, перетворившись на суд однієї тоталітарної ідеології над іншою, виступили чинником загострення міжнетнічних стосунків.

Ключові слова: військовополонені, публічні судові процеси, повоєнне українське суспільство, міжнетнічні відносини.

Майже 63 роки тому, з 17 по 28 січня 1946 р. у Києві, в Будинку офіцерів Червоної армії тривав відкритий судовий процес у справі про звірства німецько-фашистських загарбників на окупованій території України. Перед судом тоді постали п'ятнадцять звинувачених у військових злочинах бранців – колишніх військовослужбовців Вермахту, чинів поліції, жандармерії, СС і СД: Шеєр Пауль – генерал-лейтенант поліції, колишній начальник охоронної поліції та жандармерії генеральної округи Київ; Буркхард Карл – генерал-лейтенант, колишній комендант тилу 6-ї армії, що діяла на території оперативного тилу групи армій «Південь»; Фон-Чаммер Унд Остен Екхард – генерал-майор, колишній командир 213-ї охоронної дивізії, що діяла в Полтавській області УРСР, комендант головної польової комендатури № 392; Хейніш Георг – оберштурмбанфюрер СС, колишній гебітскомісар (окружний комісар) Мелітопольської округи; Валлізер Оскар – капітан, колишній ортскомендант (місцевий комендант) Бородянської міжрайонної комендатури Київської області; Труккенброд Георг – підполковник, колишній військовий комендант міст Первомайська, Коростишева, Коростеня; Геллерфорт Вільгельм – обершарфюрер, колишній начальник СД (служба безпеки) Дніпродзержинської округи генеральної округи Дніпропетровськ; Кноль Еміль – лейтенант, колишній командир польової жандармерії 44-ї

.....

піхотної дивізії і комендант таборів військовополонених; Беккенгоф Фріц – зондерфюрер, колишній сільськогосподарський комендант Бородянської міжрайонної ортскомендатури генеральної округи Київ; Інземан Ганс – обер-єфрейтор, колишній військовослужбовець дивізії СС «Вікінг»; Ілгшат Еміль – обер-лейтенант, колишній командир підрозділу польової жандармерії; Майер Віллі – унтер-офіцер, колишній командир взводу 323 окремого охоронного батальйону; Лазер Іоган – обер-єфрейтор, військовослужбовець 73-го окремого саперного батальйону 1-ї танкової армії; Шадель Август – обер-єфрейтор, колишній начальник канцелярії Бородянської міжрайонної ортскомендатури генеральної округи Київ; Драхенфельс-Кальювері Борис Ернст Олег – вахмістр поліції, колишній заступник командира роти поліційного батальйону «Остланд».

Військовий Трибунал Київського військового округу 29 січня 1946 р. засудив дванадцятьох із них до смертної кари через повішання, а трьох – до тривалих термінів каторжних робіт.

Дещо раніше, з 10 по 17 січня 1946 р., у приміщенні міського драматичного театру Миколаєва проходив публічний суд над іншою групою звинувачуваних у військових злочинах німецьких військовополонених. Лаву підсудних заповнили: Вінклер Герман – генерал-лейтенант, колишній військовий комендант Миколаєва; Санднер Ганс – оберштурмфюрер СС, колишній начальник поліції безпеки та СД м. Миколаєва; Бютнер Макс – майор, колишній начальник жандармерії генеральної округи Миколаїв; Вітцлеб Франц – майор, колишній начальник охоронної поліції Миколаєва; Шмале Генріх – капітан, колишній заступник начальника охоронної поліції м. Миколаєва; Міхель Рудольф – колишній начальник жандармерії селища Березнегувате генеральної округи Миколаїв; Берг Роберт – обер-єфрейтор, колишній військовослужбовець польової жандармерії; Канцлер Франц – колишній начальник жандармерії гебітскомісаріату Херсон; Хал Йоган – рядовий, колишній військовослужбовець 783-го охоронного батальйону Вермахту.

За вироком Військового Трибуналу сім із дев'яти, визнаних винними військових злочинців, були повішені, а двоє засуджені до двадцяти років каторжних робіт кожен [1-3].

Одним із ключових аспектів теми радянського військового полону періоду Другої світової війни та повоєнного часу є питання судового переслідування бранців. У цьому контексті особливе місце належить публічним судовим процесам над військовополоненими Німеччини та її союзників, проведеним в СРСР у 1946-1947 рр. Означена проблематика залишається практично не розробленою у вітчизняній історичній науці. Існують лише кілька статей та збірник документів, присвячені найвідомішому з проведених у 1946 р. відкритих судових слухань – «Київському процесу» [5, 6, 9, 4], а також подібним публічним судовим процесам у Миколаєві та Сталіно [7, 8].

Наразі проблема відкритого судового переслідування іноземних військовополонених у повоєнний період лише входить у коло актуальної дослідницької проблематики вітчизняної історичної науки. Чекає свого вивчення ціла низка аспектів теми. Зрештою, не зроблено об'єктивного, неупередженого політико-правового аналізу тих подій. І справа тут не стільки в намаганні поставити під сумнів відповідність вини окремих засуджених до страти злочинців реально скоєним ними злочинам, скільки в політичному та ідеологічному значенні подібних процесів для тодішнього тоталітарного режиму СРСР.

За ходом Київського й Миколаївського публічних судових процесів стежила вся Україна. Широко розтиражовані у пресі, вони мали величезний суспільний резонанс і викликали жваві відгуки серед різних категорій населення республіки. Офіційна радянська пропаганда, викриваючи жахливі злочини німецьких фашистів, як і завжди, твердила про дружбу та братерство народів Радянського Союзу. Насправді ж, судові справи відкрили всю складність міжнаціональних стосунків у повоєнній Україні.

Свідками певного загострення міжетнічних стосунків були й співробітники радянських спецслужб, які ретельно фіксували всі «реагування населення» на ці судові процеси. Саме цілком таємні інформаційні повідомлення НКВС і НКДБ є на сьогодні чи не єдиним високоінформативним джерелом, що дозволяє досліднику, зрозуміло, з відомою долею умовності, зробити певний соціологічний зріз, на мікро-рівні оцінити реалії міжетнічних відносин у повоєнній Україні.

Метою дослідження є аналіз впливу, умовно кажучи, «чинника військовополонених», на міжетнічні настрої в повоєнній Україні. У цьому контексті, важливим аспектом вивчення проблеми є мікрорівневе дослідження реагування різного за етнічною та соціальною

.....
детермінантою суспільного середовища на підготовку й перебіг публічних судових процесів, а також вплив останніх на активізацію прихованих проявів міжетнічних протиріч.

Суттєвою стороною архівних матеріалів, використаних автором, є їх високий ступінь інформативності й об'єктивності. Тут представлена точка зору різної за соціальним, етнічним походженням, віковим складом аудиторії – селян, робітників, домогосподарок, технічної та гуманітарної інтелігенції. За своєю національною приналежністю – це росіяни, українці, євреї, представники інших етнічних спільнот тогочасної Української РСР. Серед них чоловіки та жінки, юнаки, люди середнього та похилого віку.

Перше, що кидається у вічі, коли читаєш ці, складені сухою канцелярською мовою, дописи НКВС «про реагування трудящих» на хід обох судових засідань, – це чітка орієнтація влади у питанні визначення спрямованості подібних висловлювань громадян. Всі вони були поділені на дві групи та репрезентували так звані «позитивні» й «негативні» реагування. До першої групи, тобто, до числа «позитивних» (з точки зору режиму) реагувань населення, оперативні працівники НКВС зараховували всі висловлювання, реакції та зауваження, в яких громадяни публічно чи приватно виявляли відверту ворожість, неприхований гнів, ненависть і презирство на адресу не лише підсудних військовополонених, але й на загал усіх етнічних німців. Другу групу «реагувань» склали отримані агентурним шляхом свідчення тих громадян, які у приватних розмовах так чи інакше, але все ж висловлювали «пронімецькі настрої», чи то на адресу власне підсудних – співчуваючи їм, чи то загалом стосовно всього німецького народу. До кола останніх зараховувалися також висловлювання антисемітського спрямування. Зрозуміло, що з етичних міркувань у тексті нашого дослідження випущено прізвища людей, котрі потрапили на сторінки цитованих документів НКВС УРСР.

У всіх, без винятку, спецповідомленнях НКВС, з якими вдалося познайомитися автору, йшлося про «переважно позитивне ставлення» аудиторії до подій, що відбувалися у залах судових засідань. Наприклад, 20 січня 1946 р. у телеграмі-дповідній на адресу Народного комісара внутрішніх справ СРСР С.М. Круглова його український підлеглий – тодішній заступник Наркома внутрішніх справ УРСР І.Л. Лобуренко – повідомляв: «...Реагування громадян, присутніх у залі судового засідання (Київського процесу – О.П.), в переважній більшості мають позитивний характер і зводяться до побажань застосувати щодо злочинців суворе покарання.» [2, арк. 77]. Якою була ця конкретна «позитивна» реакція видно із наступного документу, надісланого до Москви декількома годинами потому: «...Реагування всіх прошарків населення в зв'язку з процесом у переважній більшості мають позитивний характер... характерними є наступні: Інженер-експерт Київської експертної ради (росіянин – О.П.) ... заявив: «У мене зовсім відсутнє бажання йти дивитися на цих звірів. Я достатньо надивився на них під час окупації Києва. Я навіть не можу дивитися байдуже на полонених німців, крокуючих під конвоєм на роботу, адже мені здається, що кожен німець когось із наших убив і в них руки в крові...». Старший бухгалтер Молотовського райхарчоторгу м. Києва, (єврейка за національністю – О.П.) ... заявила: «... Обов'язково піду на площу, де їх будуть страчувати. Якщо б дозволили, власними руками задушила б цих звірів...» [2, арк. 93]. В іншому телеграфному повідомленні, датованому вже 23 січня 1946 р., читаємо: «...Реагування у переважній більшості позитивні, так: Начальник планового відділу заводу «Спорт»: «...Ці гади мають понести заслужену кару, і я обов'язково піду дивитися, як їх будуть вішати, але шкода, що немає основних винуватців на процесі та місцевих зрадників, які їм допомагали знищувати радянських людей...» Службовець транспортного відділу Наркомлегпрому УРСР (українка – О.П.): «Хіба цих виродків потрібно судити за всі їх звірства. Їх потрібно різати на шматки – адже це звірі в людській подобі...» Відомий український композитор, заслужений артист УРСР, з приводу судового процесу сказав: «...Мотузку заслужили не лише ті, що на лаві підсудних, а й багато, багато інших. Я бачив сліди їхніх звірств у Харкові...». Студентка першого курсу агрофакультету Київського гідроінституту (росіянка за походженням – О.П.) ... сказала: «...Так їм і треба, паразитам. Нехай тепер мучаться за кров наших людей, яку вони пролили...». Слюсар Київської ТЕЦ -3 (українець – О.П.) ... серед робітників говорив: «...Якого дідька церемоняться з цими собаками. З нетерпінням чекаю дня, коли їхні паршиві трупи будуть колихатися на шибениці...». Робітник Південно-західної залізниці... (росіянин – О.П.): «...Я ніколи у своєму житті курку не зарізав. А цих гадів розстріляв би власними руками...» [2, арк. 107-108].

Цікавим документом є доповідна записка «Про хід відкритого судового процесу в м. Києві над військовими злочинцями – учасниками звірств і злодіянь на території Української РСР» від 25 січня 1946 р., надіслана на адресу вищого керівництва республіки та союзних

.....
спецслужб. Її текст також містить агентурні відомості про ставлення населення Києва до фігурантів судового процесу. Серед них привертають увагу висловлювання відверто антинімецького спрямування. Їх автори, зазвичай, ставлять знак рівності між нацистськими злочинцями та етнічними німцями загалом. Висловлюють щодо них неприховану зневагу, презирство, а головним мотивом, що звучить у абсолютній більшості таких відгуків, є помста. Ось лише одне з подібних: «...Німця з твариною порівняти не можна. У пам'яті людей надовго слово «німець» буде образливим словом, таким що викликає презирство...» [2, арк. 123]

Подібні оцінки німців і німецької нації загалом доводилося чути інформаторам НКВС і під час засідань відкритого судового процесу у Миколаєві. В одній з доповідних на адресу тодішнього Наркома внутрішніх справ України В.С. Рясного, датованій 16 січня 1946 р., читаємо: «... Майстер заводу № 444 ... під час розмови з джерелом ... заявив: «...Німці – це дика нація, яка розраховувала гнітити весь світ, а тепер вони, без сумніву, отримують належне...» [2, арк. 313]. У багатьох висловлюваннях громадян відчувається щире і виправдане бажання помсти за пережиті ними горе і страждання, за смерть рідних і близьких. «Робітниця заводу «ЕМТА» (м. Миколаїв – О.П.) у розмові з джерелом... заявила: «...Жаль, що їм (підсудним – О.П.) більш жахливої смерті, аніж шибениця, судді не придумують, я б посадила цих звірів у клітку, возила по місту і вилами колола в очі, а потім, дала б на розтерзання псам, щоб ми, радянські люди, які стільки пережили, бачили, як їх шматують... Відплатити потрібно фашистській гадині за наші сльози, кров, страждання і смерть...» [2, арк. 314].

Торкаючись питання про причини вкрай негативного ставлення значної частини населення повоєнної України до німців, слід визнати, що визначальним у цьому контексті чинником виступив режим терору і насильства, що його уособлював «новий порядок», встановлений нацистами на українській землі. Оскільки політичні та етнічні «чистки» стосувалися значної частини населення України, то й у свідомості цих людей поняття «німець» чітко персоніфікувалося з поняттям «нацист».

Іншим вагомим чинником, який, щоправда, виступив лише у ролі каталізатора антинімецьких суспільних настроїв, була всеосяжна радянська пропаганда. Відкриті судові процеси у Києві й Миколаєві широко висвітлювалися в місцевій і центральній пресі. Зняті на їх основі документальні фільми демонструвалися у містах і селах України, хід самих судів транслювався по радіо. Про виняткове значення, яке надавалося владою висвітленню ходу судових процесів у засобах масової інформації, свідчить пряма вказівка з Москви, що надійшла на адресу НКВС і НКДБ УРСР 3 грудня 1945 р. Серед іншого тут вимагалось: «...Застосувати заходи для забезпечення правильного (виділення наше – О.П.) висвітлення ходу процесу у місцевій пресі. Щоденно інформувати НКВС і НКДБ СРСР про реагування населення у зв'язку з перебігом процесу...» [1, арк. 83]

Зрозуміло, що такий шалений пропагандистський тиск не міг пройти безслідно, проте, все ж вирішальний вплив на формування в цілому вкрай негативного іміджу як німецьких військовополонених, так і німців загалом в очах переважної більшості українців справила саме жорстока реальність нацистської окупаційної політики. На жаль, «новий порядок» у свідомості пересічного українця, росіянина, єврея асоціювався не зі злочинами нацизму, а з Німеччиною і німцями загалом, як носіями цієї ідеології. Сталінський режим не лише вмів використовувати в цілому негативну суспільну думку стосовно німецьких військовополонених і інтернованих, але й робив все для того, щоб формувати її у потрібному для тоталітарної влади руслі – в атмосфері тотального почуття помсти, ненависті та зневаги до всього німецького. Відплата, у широкому розумінні слова, розумілася тоді, як тривале за часом «покриття збитків» переможеним ворогом, його страждання та приниження. Ця зрозуміла і щира реакція пересічних радянських громадян у повоєнні роки буде використана владою для обґрунтування в суспільстві ідеї «репарацій працею» та матиме наслідком посилену трудову експлуатацію військовополонених і інтернованих осіб німецької національності в економіці СРСР.

Поряд з визначеними як «позитивні» у спецповідомленнях доволі рівноцінне за обсягом місце посідають і так звані «негативні» відгуки громадян щодо перебігу обох відкритих судових процесів над групою німецьких військовополонених, звинувачених у вчиненні військових злочинів. До кола таких потрапили висловлювання, де звучать мотиви співчуття підсудним, недовіри в інкримінований судом ступінь їхньої вини, поваги до німецької нації загалом тощо. «...Поряд з позитивними висловлюваннями основної маси трудящих м. Києва, – читаємо в уже згадуваній нами доповідній НКВС УРСР на адресу союзного наркомату від 25 січня 1946 р., – зафіксовані окремі негативні висловлювання, що виходять від

антирадянських елементів. Характерними серед них є: Лікар санітарної інспекції м. Києва ... знайомому заявила: «Уряди і правителі йдуть, а народ залишається. Німецький народ, який створив таку світову культуру та зробив свій геніальний внесок у всі галузі наук – філософію, природничі науки, музику та літературу, ще світу знадобиться, і захоплюватися всякими кровожерливими намірами проти нього не слід...»... Начальник відділу праці та заробітної плати «Київенерго», перебуваючи на процесі під час допиту звинувачуваного Леєра, поставився до нього зі співчуттям: «...Мені Шеєра просто шкода, так як у ньому дійсно видно служачу-солдата, який сліпо підкорявся всім наказам і виконував їх ...» ...колишня дружина поліцейського сусідам говорила: «...Німців звинувачують у вбивствах мирних радянських громадян, у підпалах сіл і міст, але це ж брехня, німці цього не робили» [2, арк. 125-127]. У доповідній записці, адресованій вищому керівництву Української РСР і спецслужб СРСР вже наступного дня, 26 січня 1946 р., йшлося: «...Художник газети «Колгоспник України» ...говорив: «...Мені шкода цих людей (підсудних – О.П.), далеко від батьківщини їм немає кому сказати останнє «пробач». Жаль, якщо їх усіх повісять, адже вони діяли лише за наказом начальства»... Головний бухгалтер районного відділення державного забезпечення Молотовського району, у присутності співробітників висловився: «...Для чого я туди піду..., що я там не бачив на цьому процесі. Порядні люди на такі видовища не ходять, дивитись на те, як страждають безвинні люди...». Працівник редакції «Колгоспника України» ... заявив: «...Жаль, якщо цих культурних німців, що знаходяться на лаві підсудних, повісять, адже вони солдати та виконували накази начальства»... Співробітник відділу постачання заводу № 784 ... веде розмови про те, що: «...Німці, яких зараз судять – не винні, і їх вішати немає за що, вони солдати і дисциплінований народ, вони виконували волю свого начальства...» [2, арк. 161-162]

Подібними прикладами рясніють спецповідомлення НКВС УРСР про події не лише навколо Київського процесу, але й інших, зокрема, про випадки прихильного ставлення громадян до німців йшлося в агентурних повідомленнях під час відкритого судового засідання Військового трибуналу у Миколаєві: «... На процесі малюють німців звірами, що вони ніби-то вішали, вбивали, здійснювали обшуки і т. д., проте, у дійсності цього не було. А взагалі, вони лише у п'яному вигляді переслідували радянських громадян, а коли були тверезі, нікого не чіпали...» [2, арк. 315]

У формуванні співчутливого ставлення та загалом позитивної суспільної думки частини українців щодо етнічних німців, на наш погляд, помітну роль відіграла пропагандистська діяльність та ідеологічний пресинг, який чинила Німеччина на окупованих територіях. Другим важливим чинником, що, без сумніву, відчутно вплинув на ставлення до Німеччини (навіть у період Другої світової війни), виявилися десятиліттями сформовані переконання цілих поколінь українців і росіян у раціоналізмі, справедливості та пунктуальності німців, зрештою, в їх «європейськості» та цивілізованості.

Читаючи інформації і повідомлення спецслужб про випадки позитивного та співчутливого ставлення громадян до німецьких військовополонених, впадає в око одна важлива деталь. Абсолютну більшість фігурантів, таких різних за соціальним походженням, становищем і фахом, об'єднувало одне – вони пережили окупацію в Україні. Звідси «компетентні органи» режиму робили, як їм здавалося, логічний висновок – такі погляди є результатом вмілої нацистської пропаганди. Однак нам видається, що ситуація виглядала значно складнішою. Далеко не всі німці, які в обозах Вермахту прийшли на територію України, були нацистами за переконаннями. В німецьких цивільних окупаційних органах вистачало осіб, котрі не сприймали людиноненавистницьку ідеологію гітлеризму та за будь-яких обставин залишалися людьми. Ймовірно, що саме вони, а не кліка нацистських злочинців, уособлювали для певної частини українців справжню Німеччину і її народ.

Характерним є той факт, що у висловлюваннях певної частини фігурантів агентурних повідомлень пронімецькі настрої поєднувалися з антисемітськими. Взагалі, у повідомленнях спецслужб про антиєврейські настрої певної частини суспільства йдеться (поряд з антинімецькими висловлюваннями) чи не найчастіше. Ось лише кілька прикладів: «Касир ортопедичного інституту (Київського – О.П.) ...заявив: «...якщо свідки розповідають про звірства німців... у м. Первомайську, то треба врахувати, що це ж євреї, а вони у відплату за своїх братів, розстріляних невідомо ким, можуть звинуватити... будь-якого німця. Коли-небудь безпристрасний історик дасть справедливую оцінку цим процесам...»... Заступник директора цього ж інституту ...заявив: « ...це (судовий процес – О.П.) може цікавити комсомольців і євреїв, яким німці залили за шкіру гарячого сала...»...Начальник відділу праці та заробітної

.....
плати «Київенерго» ... «...Ось, наприклад, коли звинувачуваний Ізенман розповів суду, що у програмі нацистської партії Німеччини говориться про єврейську націю, що це паразити, яких належить знищувати. Я в цей час обвів поглядом весь зал, де до 80% із присутніх були євреї, що сиділи опустивши голови, росіяни ж при цьому посміхалися «куточком рота». Іздовий інституту силікатів (характеризуючи публікації в пресі стосовно відкритого судового процесу в Києві – О.П.) ... заявив: «...Всі пишуть про бідних євреїв, а вони краще нас живуть...» [2, арк. 126-127] «...Шофер цегельного заводу в розмові з робітниками ... висловився: «... Якщо їх осудять ... багато киян, котрі знаходилися тут у період окупації, не прийдуть дивитися на їх смерть, так як вони знають, що не всі німці погано ставилися, а те, що вони знищували євреїв, то так їм і треба...» [2, арк. 143] «Викладач німецької мови інституту Мікояна ... серед своїх колег заявив: «...Німці проводили правильну політику стосовно знищення євреїв. Треба сказати, що публіка, присутня в залі, у більшості співчуває підсудним, коли вони викладають установки з єврейського питання...» Демобілізований із Червоної армії ... серед своїх сусідів говорив: «...Не знаю, за що судять цих німців, які знищували євреїв, ми їх теж ненавидимо...» [2, арк. 161-162] «...Бухгалтер управління Наркомюста ... у бесіді з співробітниками колеги адвокатів, заявив: «...Єврейська нація – це вимираюча нація, так що факт, який фігурує на процесі (у Миколаєві – О.П.), ... про участь підсудного Берга у розстрілі 16 тисяч євреїв під Бендерами, не має суттєвого значення... Берг скоїв невеликий злочин...» [2, арк. 315]

Наведені думки та висловлювання, проникнуті відвертим антисемітизмом, можна пояснити, на наш погляд, лише тим, що століття співжиття українців, росіян і єврейської громади, сповнені протистоянням, сформували між ними досить непрості стосунки. Явище так званого «побутового антисемітизму» набуло в Україні поширення серед найрізноманітніших верств суспільства. Саме ці настрої і були використані нацистами з метою ідеологічної пропаганди. Листівки, відоzwi і плакати рясніли сентенціями про «більшовицько-єврейський режим Кремля», звинувачували євреїв і комуністів у всіх бідах українського народу. Звичайно, антисемітизм не був найдійовішим варіантом пропагандистського впливу нацистів на українське суспільство, але все ж мав певне значення, особливо в середовищі українського селянства.

Проте, ми переконані, що далеко не слід сприймати подібні антисемітські, як утім і антинімецькі, висловлювання цілком буквально. Думається, що їх радикалізм був більше результатом певного емоційного стресу, аніж реальним проявом крайніх форм етнічної нетерпимості. Навряд-чи хто з громадян, які висловлювали бажання, скажімо, власноруч стратити підсудних німців, змогли б зробити це насправді.

В окрему групу «реагувань», на наш погляд, слід виділити висловлювання, у яких присутня критика як гітлерівського нацизму, так і існуючої в СРСР тоталітарної комуністичної влади. Проте, вони позбавлені етнічної природи та мають ідеологічний характер, а тому ми свідомо уникаємо їх коментування у цьому дослідженні.

Підсумовуючи реальний вплив відкритих судових процесів 1946 р. на міжетнічні стосунки й відповідні суспільні настрої у повоєнній Україні, необхідно зробити деякі, очевидно, далекі ще від остаточних, висновки.

Зовні виглядаючи як торжество справедливої відплати за скоєні жахливі злочини, ці судові процеси повною мірою були використані режимом для зміцнення свого ідеологічного впливу на українське суспільство. Обрамлені в ореол «народного суду» над звинуваченими, вони фактично перетворилися на суд однієї тоталітарної ідеології над іншою. Наслідком такого політико-ідеологічного тиску на суспільство стало культивування та поширення в ньому й без того сильних антинімецьких настроїв, адже у свідомості пересічного українця, росіянина, білоруса, не кажучи вже про євреїв, етнонім німець за роки страхітливої війни став синонімом слів – кат, злочинець, убивця. Цілком справедливий гнів і обурення радянських людей злочинами нацистів режим намагався використати з конкретною політичною метою – для зміцнення існуючої системи влади, розігравши при цьому «етнічну карту». А для цього відомий імперський принцип часів Стародавнього Риму – «розділяй і владарюй», на наш погляд, підходив як найкраще. В арсеналі влади був досвід організації відкритих політичних процесів над «ворогами народу» у 30-х рр.

Судові процеси над звинувачуваними у військових злочинах німецькими полоненими виявилися своєрідними лакмусовими папірцями, які відкрили всю складність міжнаціональних стосунків у повоєнній Україні. Поряд із тим, що розгляд подібних судових справ підштовхнув

антинімецькі настрої переважної частини суспільства, він ще й каталізував і загострив віками існуючий в Україні міжетнічний конфлікт, що лежав у площині: корінна нація – євреїство.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Переписка с органами НКВД-НКГБ, отчетные и информационные материалы по подготовке и организации судебных процессов над немецко-фашистскими захватчиками в гг. Киеве и Николаеве. – Т. 1. (11 октября 1945 г. – 11 января 1946 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Од. зб. 177. – 298 арк.
2. Докладные записки, информационные материалы о ходе следствия и судебного процесса над немецко-фашистскими захватчиками – участниками зверств и злодеяний в гг. Киеве и Николаеве. – Т. 2. (9 декабря 1945 г. – 16 января 1946 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Од. зб. 178. – 315 арк.
3. Списки арестованных, агентуры, докладные записки о внутрикамерной разработке, справки об обвиняемых и показаниях свидетелей, обвинительный акт и копия приговора ВТ КВО по делу немецко-фашистских захватчиков в гор. Киеве. – Т. 3. (15 декабря 1945 г. – 13 февраля 1946 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Од. зб. 179. – 193 арк.
4. Київський процес. Документи та матеріали [упорядк., ст., пер. і прим. Л.М. Авраменко] – К.: Либідь, 1995. – 208 с.
5. Абаїмов А. Київський процес (1946) у спогадах мого діда / Андрій Абраїмов // Історія в школі. – 2000. – № 11-12. – С. 19-28.
6. Абаїмов В., Авраменко Л. Київський процес: невідомі сторінки судової справи / В.М. Абаїмов, Л.М. Авраменко // Історія в школі. – 2002. – № 1. – С. 9-12.
7. Потильчак О.В. Відкритий судовий процес у Сталіно: маловідома сторінка радянського військового полону в Україні / О.В. Потильчак // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 1. – С. 14-19.
8. Потильчак А.В. Открытый судебный процесс над немецкими военнопленными в Николаеве (1946 г.) / А.В. Потильчак // История пенитенциарной системы России в XX веке: Сборник материалов международного научного семинара. – Вологда: ВИПЭ ФСИН России, 2007. – С. 161-170.
9. Чайковський А.С. Відплата / А.С. Чайковський // Миттєвості історії. Вибране / А.С. Чайковський. – К.: Україна, 2000. – С. 131-159.

Потильчак А.В. «ФАКТОР ВОЕННОПЛЕННЫХ» В МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ ПОСЛЕВОЕННОЙ УКРАИНЫ: НЕИЗВЕСТНЫЕ СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ ПУБЛИЧНЫХ СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ 1946 г.

В статье анализируются противоречивые тенденции межэтнической напряженности, проявившиеся в социальном климате послевоенной Украины под влиянием проведенных в 1946 г. Открытых судебных процессов по делам о военных преступлениях совершенных иностранными военнопленными. Отстаивается мысль о том, что публичные суды над военными преступниками были использованы сталинским режимом для укрепления своего влияния на украинское общество и, фактически, превратившись на суд одной тоталитарной идеологии над другой – выступили фактором обострения межэтнических отношений.

Ключевые слова: военнопленные, публичные судебные процессы, послевоенное украинское общество, межэтнические отношения.

Potil'chak O.V. «FACTOR OF WAR PRISONERS» IN THE RELATIONS AMONG DIFFERENT ETHNIC GROUPS OF POST-WAR UKRAINE : UNKNOWN HISTORICAL DETAILS OF PUBLIC TRIALS IN 1946.

The contradictory tendencies of tense relations among different ethnic groups were analyzed in the article. It revealed in Ukrainian social environment under the influence of public trials conducted in 1946 and were concerned military crimes, committed by foreign war prisoners. It is considered that public trials against war criminals were used by Stalin regime for strengthening its ideological influence on Ukrainian society. Actually, it transformed into the trial of the totalitarian ideology against the other one and turned to the factor of aggravations of relation among different ethnic groups.

Keywords: war prisoners, public trials, pos-war Ukrainian society, relations among different ethnic groups.